

Преглед

Преpletените истории на Балканите⁹⁸

Николай Аретов

(Институт за литература, БАН)

naretov@gmail.com

Entangled Histories of the Balkans

Nikolay Aretov

(Institute for literature, BAS)

naretov@gmail.com

This paper presents the collective volume “Entangled Histories of the Balkans” edited by Roumen Daskalov and Tchavdar Marinov and published first in English by Koninklijke Brill (Leiden) and then by New Bulgarian University (Sofia). Modern Balkan history has traditionally been studied by national historians in terms of separate national histories taking place within bounded state territories. The authors in this volume take a different approach. They all seek to treat the modern history of the region from a transnational and relational perspective in terms of shared and connected, as well as entangled, histories, transfers and crossings. This goes along with an interest in the way ideas, institutions, and techniques were selected, transferred and adapted to Balkan conditions and how they interacted with those conditions. The volume also invites reflection on the interacting entities in the very process of their creation and consecutive transformations rather than taking them as givens.

Keywords: Balkans, Entangled Histories, nationalism, languages, Ottomanism

Преосмислянето на националните истории е непрекъснат процес, който в последните години е особено динамичен и актуален. Много и разгорещени са дебатите, свързани с различни негови аспекти. Амбициозният проект „Преpletените истории на Балканите“, дело на една група изследователи със сходни разбирания, обединени от Румен Даскалов и Чавдар Маринов, представя разгърнато и задълбочено изложение на една от гледните точки. Тя постепенно си пробива път в научната общност, но среща и сериозна съпротива, опонентите ѝ нерядко я представят в деформиран вид и така, до голяма степен тенденциозно,

---

⁹⁸ Преpletените истории на Балканите. Т. 1. Национални идеологии и езикови политики. Съст. Румен Даскалов и Чавдар Маринов. София: Нов български университет, 2013.

създават едно по-скоро негативно отношение сред по-широката публика, която държи на стереотипите, внушени от традиционните историци и образователната система, а и е склонна да приема екстравагантни теории на лаици, претендиращи да разкриват някакви потискани истини за древната история на българите. Затова поредицата „Преплетените истории на Балканите“ заслужава сериозен и спокоен прочит. На опит за такъв прочит на първия том – „Национални идеологии и езикови политики“ – са посветени тези страници, надявам се в бъдеще да имам възможност да разгледам и следващите токове.

И едно първоначално библиографско уточнение. Проектът е осъществен извън традиционните академични институции в България, издаден е първо на английски в Лайден (Koninklijke Brill) и след това първият том е преведен от Любомир Терзиев и Корнелия Славова за издателството на НБУ.

Основната теза на проекта е необходимостта от излизането от националните рамки при осмислянето на миналото. В това отношение Балканите са особено подходящ обект, тъй като дълги векове значителна част от тях са част от една многоетническа империя, в която много от процесите не се побират в рамките на отделните етноси. В уводната част Ч. Маринов проблематизира нациите и националните идеологии, оформили се тук. Според него „всеки национализъм се представя за дефанзивен, докато неговите конкуренти го смятат за агресивен“ (с. 17), а балканските национализми „освен че не са били достатъчно модерни... явно не са притежавали и „добри“ национални митове“ (с. 19). (Тук миналото време на глагола вероятно е резултат от предпазлива политическа коректност.)

Закономерно трудът започва със студията на Раймонд Детрез, представяща неговата идея за споделената „ромейска идентичност“ сред християните в ранната модерна епоха на Балканите. Разгърнатата му аргументация се гради на основата на отдавна забелязания Балкански културен (и езиков) съюз, който се проявява както във „високите“, така и в „ниските“ пластове на културата. Друг акцент в студията са наблюденията върху Цариградската патриаршия и нейната роля на обединител на християните и по-късната съпротива срещу нейната власт, като в някои случаи антиклерикалните чувства по-късно се представят като антигръцки (с. 41). Трети важен акцент е споделеното използване на гръцкия език в рамките на една обща „ромейска“ книжнина.

Известни уточнения вероятно предполага цитираната теза на Т. Стоянович за „преобладаващи личностни ценностни ориентации на“

Балканите. В подобно посока мислят и много други сериозни автори, а публицистите са свели наблюденията им до ефектни и прексплоатирани клишета, които крият опасността националният есенциализъм да бъде подменен с регионален. За това надолу предупреждава и Р. Детрез.

Студията на Константин Йордаки „От имперски преплитания към национално развитие: „Гръцкият въпрос“ в Молдова и Влашко, 1611-1683“ представя малко познат за неспециалистите материал и продължава силната ревизионистична линия в румънската историография от последните десетилетия. Тук се проследява миграционната вълна в двете княжества и борбата за хегемония между местната аристокрация и османските гърци (определяна като „гръцкия въпрос“). Както и в много други случаи, черно-белите интерпретации не работят, авторът аргументирано показва, че ролята на фанариотите в процеса на модернизацията е „доста противоречива“. „От една страна, те реформират администрацията и освобождават крепостните селяни... От друга страна... блокират някои инициативи, които биха довели до административно отделяне от османския център“ (с. 150) Пряка връзка с българската историография и българските популярни представи има представянето на динамиката в отношението към фанариотите и антигръцкия и антифанариотски дискурс отвъд Дунава.

Българо-гръцките преплитания са традиционна историографска тема, по която има натрупан значителен обем от сериозни изследвания, а и много повърхностни и проблематични тези. Студията на Румен Даскалов ги подлага на сериозен анализ и предлага по-различен поглед както към преплитанията, така и към техните интерпретации, които на места продължават наблюденията на Р. Детрез. Акцентите тук са навлизането на елинизма, което включва и „естествена и доброволна асимилация, продължила до 30-те години на XIX век“ (с. 169). Наблюденията върху „разпалването на българския национализъм“, който е вдъхновен и следва гръцкия, и достигат до преосмислянето на делото на българи, „които не само работели в гръцката културна сфера, но и се отъждествявали с гръцката национална идея“ (с. 187) Не са пропуснати и преплитанията при модернизирването на българското образование и при „църковния спор“. И докато разделът „Българският национализъм като отговор на гръцкия“ звучи познато, въпреки по-различните интерпретации на Р. Даскалов, то предишният раздел – „Гръцкият национализъм като отговор на българското предизвикателство“ несъмнено ще предизвика реакции, въпреки сериозната му аргументация.

Студията на Александър Везенков „Формулиране и преформули-

ране на османизма“ разглежда обективно и спокойно една натоварена с прекалено много (негативни) конотации идея, която днес шества свободно в публицистиката и в езика на не особено добре подготвени политици. А самата идея, както показват наблюденията на автора, е неединна, динамична и оформяна не само в османска среда. И една от важните ѝ особености, забелязана и по-рано, е в това, че в някаква степен тя е реакция на другите национализми в епохата на Танзимата. Ефектно е предадена идеята на Jacob Landau, че пантюркизмът е внесен от „тюркоезичните мюсюлмански интелектуалци от Русия и е реакция на панславизма, който, от своя страна, е реакция на пангерманизма. (с. 271) Везенков приема проблематизирането на трите идеологически конструкции – османизъм, ислямизъм и (пан)тюркизм – което е склонно да ги разглежда като едно комплексно явление, в което в различни моменти на преден план излиза един от трите му аспекта. С основание то бива разглеждано като „имперски супранационализъм“. Полезни са наблюденията върху развитието и частичното прилагане на законодателните реформи в империята, включително в армията и образованието.

Ч. Маринов посвещава две студии на македонската идентичност. В първата тя е разгледана „на кръстопътя на гръцкия, българския и сръбския национализъм“ и започва с парадоксалните взаимни обвинения на български и сръбски учени за изобретяването на македонизма. При това, не без известни основания, както показва вглеждането в македонския протонационализъм от средновековието и ранната модерна епоха. Вниманието се насочва към илиризма, борбите за правото върху наследството на Александър, което едни ранни гръцки автори приписват на славяните и така изковават теорията за днешните му наследници, срещу която по-късно яростно възразяват други говорители на гърцизма. Друг акцент в студията и „македонското революционно движение и българските приноси за македонския национализъм“, поставен в контекста не само на националните конфликти, но и на вътрешнополитическите партийни противопоставяния по опозицията ляво – дясно, особено актуални в българска среда. Не са подминати и „сръбските приноси за македонския национализъм“ и техните етнографски аргументи.

Вторият раздел на тома е посветен на езиците и езиковите политики на Балканите и се открива с уводна статия на Ал. Везенков, последвана от разгърнати студии на Ронел Александър за сърбохърватския език, на Ч. Маринов за българско-македонските езикови полемики (непривично четивен за жанра си текст) и на Ал. Везенков за албанския езиков въпрос.

Въз основа на конкретни наблюдения те разкриват общите процеси и общите национални политики, които, разбира се, не са само балкански – стремежът да се докаже древността на своя език, при кодифицирането му той да се разграничи максимално от близките езици (това е особено характерен за езиците на бивша Югославия, включително и след разпадането ѝ), противоборствата между архаисти и новатори пр. Явно за бъдещи наблюдения остават не по-малко динамичните, а и оказали влияние аналогични процеси в гръцкия, а и в турския език.

Предлаганата от проекта методология е обещаваща не само в полето на историографията и културната история. Тя дори допуска по-нататъшно разширяване и излизане от рамката на Балканите (или дори на Балкано-анатолийската общност, за която в последно време настоява Ал. Везенков); XX век и особено втората му половина чертае други граници по менталната карта на Европа. При това няколко, в известен смисъл – конкурентни. Преплитането на историите (и културите) вероятно не винаги предполага пряко териториално съседство – практически всички балкански култури са преплетени с руската, а и с френската, в по-малка степен и в по-ново време – и с други. Литературната история също има какво да възприеме от анализите през призмата на преплетените истории. Дефинирането и рецепцията на чуждите литератури – една поле, в което през последните десетилетия има сериозни приноси – е едната възможност, другата е литературите на малцинствата и на „своите“ писана „далеч от дома“.